

УДК 069.01:74:130.2

Інна ЯКОВЕЦЬ,кандидат мистецтвознавства,
доцент кафедри дизайну
Черкаського державного
технологічного університету

ЕВОЛЮЦІЯ МУЗЕЮ ТА МУЗЕЙНОЇ СПРАВИ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX СТОЛІТЬ ПІД ВПЛИВОМ ВСЕСВІТНІХ ПРОМИСЛОВИХ ВИСТАВОК

В статті проаналізовано особливості розвитку музею та музейної справи другої половини XIX – початку XX ст. під впливом науково-технічного прогресу. Показано, що значний імпульс для подальшого усвідомлення естетичних проблем техніки, матеріальної культури взагалі та розвитку музеїв дали всесвітні промислові виставки; музейна справа виділилася в самостійну галузь культурної практики, що стимулювало також становлення музейної професії. Висвітлено наукові концепції М. Ф. Федорова, Ф. І. Шміта щодо формування та визначення векторів і стратегії розвитку музеєзнавчої думки.

Ключові слова: музей, музейна справа, промислова виставка, мистецтво, проектування, експозиція, комфорт.

В статье проанализированы особенности развития музея и музейного дела второй половины XIX – начала XX века под влиянием научно-технического прогресса. Показано, что значительный импульс для дальнейшего осознания эстетических проблем техники, материальной культуры вообще и развития музеев дали всемирные промышленные выставки; музейное дело выделилось в самостоятельную область культурной практики, что также стимулировало становление музейной профессии. Освещены научные концепции М. Ф. Федорова, Ф. И. Шмита относительно формирования и определения векторов и стратегии развития музееведческой мысли.

Ключевые слова: музей, музейное дело, промышленная выставка, искусство, проектирование, экспозиция, комфорт.

The article analyzes the peculiarities of the museum development and the museum activity of the second half of XIX - early XX century under the influence of scientific and technological progress. It is shown that a significant impetus to further awareness of aesthetic problems of technology, material culture in general and the development of museums gave world industrial exhibitions; museology separated in independent branch of cultural practice that also spurred the formation of the museum profession. Scientific concepts of M. F. Fedorov, F. I. Shmit as for the formation and determination of vectors and strategy development of museology opinions are also reviewed.

Key words: museum, museology, industrial exhibition, art, design, exposition, comfort.

Постановка проблеми. Дослідження музею другої половини XIX – початку XX століть продовжували формуватися в нових умовах прискореного розвитку капіталізму у більшості країн Північної Америки та Європи, тобто соціально-економічної системи, яка заснована на приватній власності, свободі особистості та укладанні умов праці між людьми, при цьому господарські процеси регулювалися переважною мірою ринками.

Суттєвим для розвитку музеїв став розвиток меценатства, у тому числі у сфері духовної культури, що переслідує не стільки вигідне вкладення капіталів з боку власників, скільки просвітницькі цілі, продиктовані певними зобов'язаннями з їх сторони перед іншою частиною суспільства.

Активний вплив на розвиток музейної справи цього періоду надали розвиток промисловості в розвинутих країнах Європи та Пів-

нічної Америки, прискорений технічний прогрес, фундаментальні перетворення в науці і, особливо, відокремлення самостійних галузей знання, докорінна зміна засобів комунікації і зв'язку, поширення освіти та досягнень культури і мистецтва серед більш широких мас населення, ніж раніше. Суттєвих змін набули музеї, зокрема, під впливом всесвітніх промислових виставок, що проводилися в Європейських столицях та великих містах США, і, як наслідок, спостерігаємо стрімкий розвиток нової музейної думки, музейної справи та музейної професії.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами. Напрямок дослідження проведено згідно плану науково-дослідної роботи Черкаського державного технологічного університету. Робота виконана в рамках реалізації Постанови Кабінету міністрів України № 37 від 20.01.1997 «Про першочергові заходи щодо розвитку національної системи дизайну та ергономіки і впровадження їх досягнень у промисловому комплексі, об'єктах житлової, виробничої і соціально-культурної сфер».

Мета статті – дослідити еволюцію музею та музейної справи другої половини ХІХ – початку ХХ століть під впливом всесвітніх промислових виставок та виявити їх значення на подальше формування музейної форми.

Аналіз останніх досліджень та виклад основного матеріалу. Характерною особливістю Франції цього періоду є розвиток старих і виникнення нових музеїв, що відбувалося завдяки активності місцевих наукових товариств, та є проявом давніх традицій розвитку культури, мистецтва і колекціонування, а також вивчення місцевих старожитностей в окремих провінціях країни. На основі багатьох приватних зібрань в середині ХІХ ст. майже у всіх європейських столицях були відкриті музеї національних старожитностей.

Не стояли осторонь розвитку музейництва і активно розвивалися такі країни, як Австрія та Німеччина. У Відні та Берліні, наприклад, з колекцій правлячих монархів цих країн були створені комплекси музеїв. Серед класу буржуазії, що значно збільшувався у цей період, поширювалося колекціонування як зручна форма капіталовкладення. Багато предметів бур-

жуазних колекцій поповнювали публічні музеї, що тільки створювалися, і кількість яких вже значно збільшилася.

Як показує історія, період на зламі століть, або тисячоліть, завжди є складним і характеризується значними змінами як у політичному і економічному розвитку країн, так і, як наслідок, в культурному. Не був винятком і період переходу до ХХ ст., зокрема, щодо розвитку музейної інституції. Колоніальні завоювання найбільш сильних держав світу, відкриття нових ринків збуту, країн з джерелами сировини, а особливо науково-технічний прогрес і дослідницькі експедиції призвели до небаченої доти великої кількості зібраних музеалій. Викликаючи дискусії, питання каталогізації, консервації, систематизації, реставрації, дослідницька та виставкова діяльність музеїв все більше виступали на перший план. Поступово відбувалася демократизація більшості музеїв, розширювалася участь громадськості в їх створенні та діяльності. Виникали нові форми музеїв та виставок (промислово-технічні, сільськогосподарські тощо).

Науково-технічний прогрес справив значний вплив на розвиток музеїв в ХІХ столітті. На його тлі тривала спеціалізація музеїв, в різних країнах розгорталися промислові, художні і торгові виставки, що нерідко стимулювали створення нових музеїв.

Так, значний імпульс для подальшого усвідомлення естетичних проблем техніки, матеріальної культури взагалі та розвитку музеїв дали всесвітні промислові виставки. Виникнення ідеї всесвітніх виставок пов'язано з бурхливим промисловим розвитком у країнах Західної Європи у другій половині ХІХ століття, яке супроводжувалося їх активною колоніальною політикою. Виставки мали величезний успіх, приносили величезні доходи. Збиралися унікальні колекції, які приводили до виникнення нових типів музеїв (колоніальних, промислового мистецтва, етнографічних під відкритим небом). У ХІХ ст. виставки проходили в наступних містах: Лондон (1851, 1867, 1871); Париж (1867, 1876, 1878, 1889); Петербург (1870); Москва (1872); Чикаго (1873); Філадельфія (1876).

Справжнього розмаху оглядові успіхів і проблем новітньої техніки дала перша

всесвітня промислова виставка у Лондоні 1851 р. (рис.1-2), що проводилася під заступництвом принца Альберта – чоловіка британської королеви Вікторії, у якій взяли участь близько чотирнадцяти тисяч експонатів з багатьох країн світу [1; 2]. На виставці демонструвалися у тісній близькості один до одного не тільки площинні і пластичні твори мистецтва, а і машини та товари широкого вжитку. Їх комплекси відокремлювали один від одного скляні перегородки в металевих рамках. Класифікація експонатів здійснювалася за чотирима основними класами: сировинні товари, обладнання, промислові вироби і твори мистецтва. Самі виставки носили музейний характер, а обговорення виставки в Лондоні, яку відвідало понад шість мільйонів чоловік, мало великий резонанс і, власне, стало першим багатогранним усвідомленням соціально-естетичних аспектів предметного середовища.

Виставка дала імпульс справі підготовки фахівців у галузі прикладного мистецтва. Так, за ініціативою англійських художників, архітекторів, що уособлювали рух мистецтв і ремесел, і німецького архітектора Р. Земпера, який співробітничав з ними під час Виставки 1851 р., була створена система навчання майстрів дизайну і архітекторів на базі спеціальних художніх музеїв. Одним з досягнень цього руху стало створення такого музею в 1857 р. в Південному Кенсінгтоні (Лондон) і пов'язаної з ним школи проектування (дизайну). Згодом вона стала головним центром формування молодих дизайнерів в країні.

З матеріалів виставки з часом виріс Південно-Кенсінгтонський промисловий музей. Там вдалося створити зібрання скарбів і раритетів історії техніки: перша прядильна машина, перший токарно-гвинторізний верстат моделі та креслення перших двигунів. З цим пов'язана і поява нових прийомів експонування з урахуванням особливостей концепції: таблички, описи конструкцій і спосіб дії машин. Пізніше, з Південно-Кенсінгтонського музею, в свою чергу, виділився Музей Вікторії і Альберта (так іменується з 1899 р.), присвячений прикладному мистецтву) і Королівський коледж мистецтва, що успішно продовжив підготовку

кадрів прикладного мистецтва на більш високому рівні.

Таким чином, зазначимо, що Лондонська виставка дала імпульс розвитку двох нових явищ у сфері музейної справи: всесвітніх економічних виставок, а також художньо-промислових музеїв і шкіл проектування. Перший проект музею такого роду був складений одним з учасників Лондонської виставки 1851 р. – німецьким архітектором Готфрідом Земпером. Окремі павільйони виставок часто використовувалися після закриття для розміщення там нових музеїв, що досить часто створювалися на основі експонатів цих виставок.

Розвиток музейної справи стимулювало, в свою чергу, становлення музейної професії. У музеях з'явилися штатні посади зберігачів музейних зібрань. Їх займали вчені-спеціалісти в конкретних областях природознавства, техніки, гуманітарних наук, що пов'язали свою наукову діяльність з роботою в музеях. Музейна справа виділилася в самостійну галузь культурної практики, з'явилися публічні музеї, кількість яких постійно збільшувалася, а самі вони ставали доступними публіці.

Крім того, слід наголосити ще на одному аспекті, а саме – розвитку природничих наук, що значно вплинув на організацію нових музеїв. Природознавчі експозиції музеїв стають більш впорядкованими, як і комплектування їх фондів. Розвиток економіки і поява нових винаходів у галузі техніки знайшли своє відображення в організації в масштабах окремих країн промислових і торгово-промислових виставок, які стали оглядом досягнень і сприяли розвитку економіки. До утворення музеїв історичного профілю призвела підвищена увага до історії, як до діяльності людських мас, що проявилася в революціях та інших широких рухах. В їх створенні брали участь наукові товариства, правителі, вищі навчальні заклади. Найбільш великі музеї набували статус національних.

Розширювалися спеціалізація і тематика музеїв. Це пов'язано з усвідомленням громадськістю їх важливості для освітньої та науково-дослідної діяльності. Накопичені фонди стають занадто великими для одного музею, що призводить до виділення відділів великих музеїв в

самостійні установи з більш вузькою тематикою показу і колекцій (зоологічні, ботанічні та ін). Зростання національної самосвідомості і прояви інтересу до культури народів різних континентів привело до формування етнографії та етнографічних музеїв під відкритим небом.

На початку ХХ століття з'явилися перші періодичні видання, що спеціалізувалися на висвітленні музейної проблематики. Так, у 1901 р. у Великобританії був заснований «Museums Journal», а в 1905 р. в Німеччині – «Museumkunde». Після створення Міжнародної музейної служби, що вперше об'єднала під своєю егідою фахівців з різних країн, частиною великої програми, яку вона виконувала, стало видання журналу «Museum» (1927-1946) і серії монографій з музеологічних проблем.

В цей період на музейну справу стали сильно впливати вчені, філософи, педагоги, мистецтвознавці. Вони пропонували свої концепції, ідеї для покращення ефективності роботи музеїв, які все більше перетворювалися з елітарних в публічні, загальнодоступні заклади. Саме з цих позицій важливими для розуміння значення музею є праці М. Ф. Федорова – філософа, у вченні якого значне місце приділено концепції музею. М. Ф. Федоров значно розширив уявлення про значення і можливості музею і вперше дав цілісне філософське осмислення музею на рубежі ХІХ-ХХ ст. та акцентував увагу на моральній сутності музею і його вагомості в існуванні суспільства і культури. Вченим запропоновано проект «ідеального» музею, зверненого до будь-якої людини [3]. Він вважав, що музей – це храм предків, за його предметами відтворюються життя і культура минулих поколінь. У вік технічного прогресу виникає небезпека втрати інтересу до минулого. А музей, через збережені їм свідчення, здійснює цей контакт, виховує повагу до минулих поколінь – якщо вони зникнуть, людина перестане бути істотою моральною.

Ще однією видатною постаттю, яка займалася питаннями музейництва на початку ХХ ст., праці якого лягли в основу подальших досліджень науковців, є мистецтвознавець, археолог, основоположник музеєзнавства, теоретик мистецтва, педагог, академік Української АН, професор Харків-

ського університету (1912-1921 рр.). завідувач музейної секції Всеукраїнського комітету охорони пам'яток старовини Наркомосу УРСР (1919-1920) Ф. І. Шміт.

Спроба аналізу специфічних властивостей музею була стратегічно важливою для науки ідеєю Шміта. Так, трактуючи музей як джерело знання, він вніс новий зміст у визначення освітньої місії музею. Він звернув увагу на завдання музею по відношенню до суспільства, характеризуючи їх як просвітницькі, навчальні та дослідницькі [4; 5]. Спираючись на запити відвідувачів та виділяючи такі групи музейної аудиторії, як вчені і фахівці, студенти й художники, широка публіка, вченим було запропоновано класифікацію музеїв, що в подальшому лягло в основу розробленої ним типології музеїв: науковий, навчальний і публічний типи музеїв, орієнтовані на різний освітній та інтелектуальний рівень відвідувача.

Важливою, особливо враховуючи історичний період, є думка, про те, що музей має бути включений у сферу ідеології, і в даному контексті слід розуміти прагнення автора показати нам дану суспільну людину в даній суспільній обстановці, і його основний принцип створення музейної експозиції – «не речі заради речей, а речі заради людей, яким речі розповідають щось потрібне і важливе» [6].

У 1929 р., тобто через десять років після першої спроби класифікації музеїв, узагальнюючи досвід розвитку музейної практики і наукової думки, Шміт знову звертається до проблеми типології музеїв і розвиває її далі стосовно до публічних музеїв, розрізняючи їх за ознакою зібраних матеріалів (природознавчі, виробничо-економічні, культурно-історичні, художні та художньо-промислові) або за принципом ієрархічної підпорядкованості (місцеві, обласні та центральні). Важливо підкреслити, що розроблена Шмітом типологія музеїв і сьогодні є загально визнаною в українському та російському музеєзнавстві та, незважаючи на дискусійність проблем систематизації, класифікації, типологізації заслуговує на увагу і потребує подальшого осмислення. Наукова рефлексія цієї проблеми простежується в працях таких учених, як М. Б. Гнедовський, О. М. Мастениця,

Д. А. Равикович, А. М. Разгон, М. Й. Рутинський, Л. М. Шляхтіна та ін.

На наш погляд, особливий інтерес представляють ідеї Ф. І. Шміта щодо природи музейної експозиції. Він був першим, хто ввів поняття «експозиція» в музеєзнавство, яке раніше панувало лише в мистецтвознавстві; змінив поняття «ансамбль» на «повість» або «драма», оскільки його цікавив не «симбіоз речей», а створення образу епохи; по відношенню до художнього музею виступав прихильником організації «синтетичної експозиції» без штучного поділу експонатів на живопис, графіку, скульптуру та ін. Розвиваючи ідею експозиції як образної системи, Шміт запропонував ввести в експозицію живих людей в костюмах епохи, що і сьогодні з успіхом реалізується в практичній діяльності багатьох музеїв різних країн, наприклад, на відкриттях виставок, фестивалів мистецтва, на акції «Ніч в музеї», на презентаціях музейних видань тощо. «Те, з чим найбільше треба боротися ... в музеях – це міщанська установка на те, хто як жив і працював» [7]. Таким чином, можна констатувати, що Шміт запропонував новий музейно-образний метод створення експозиції, який в подальшому розвивається в музейній практиці і теорії, за термінологією Т. П. Полякова, як образно-сюжетний або художньо-міфологічний.

Ще одним важливим аспектом музейного проектування, передбаченого Шмітом, можна назвати акцентування уваги на ергономічність підходів при створенні експозиційного простору, зокрема, створення комфортних умов перебування відвідувача під час відвідування експозиції (за сучасним тлумаченням учених Українського науково-дослідного інституту дизайну та ергономіки щодо нового дизайн-ергономічного тезаурусу, комфортність – сукупність позитивних, психологічних, психофізіологічних та фізіологічних відчуттів людини, що виникають під час її діяльності у процесі контакту з навколишніми об'єктами і середовищем [8]). Він справедливо вважав, що відвідувач музею повинен відчувати себе комфортно на експозиції, тому вона повинна бути невеликою і такою, що постійно оновлюється. Зауважимо, що, ґрунтуючись на запропонованій типології музеїв, вчений

відкидав можливість побудови універсальних експозицій, однаково доступних і привабливих для різноманітної публіки [6, 190]. Зазначимо, що і сьогодні залишаються актуальними проблеми, які виникають у дизайнерів експозиційного простору і музейних проектувальників.

Таким чином, на основі вищевикладеного, можна стверджувати, що продукуючи оригінальні ідеї, які були новаторськими для свого часу, Шміт визначив вектори і стратегії розвитку музеєзнавчої думки в майбутньому.

Висновки.

1. Стрімкий науково-технічний прогрес справив значний вплив на розвиток музею та музейної справи на перетині століть: виникнення нових форм музеїв (промислово-технічні, сільськогосподарські тощо), відкриття музеїв національних старожитностей; поява спеціалізації музеїв.

2. Перша всесвітня промислова виставка дала імпульс розвитку нових явищ у сфері музейної справи: всесвітніх економічних виставок, художньо-промислових музеїв, шкіл проектування. Важливим наслідком промислових виставок є виникнення музеїв нового типу – колоніальних музеїв, або музеїв заморських територій зі спробою репрезентативно представити регіони (багаті ресурси, самобутню культуру, екзотичну природу тощо). Щодо розвитку музейної справи, то, слід відмітити, по-перше, новітні досягнення в області побудови експозиції: сировина, товари, обладнання, театралізовані вистави; по-друге, успіх у відвідувачів, розвиток форм музейного експозиціонування, стимуляція процесу соціалізації та демократизації музею; по-третє, використання справжніх будівель або копій, знайомство з традиційними методами ведення господарства, ремеслами, танцювальним мистецтвом.

Музейна справа виділилася в самостійну галузь культурної практики, що стимулювало, в свою чергу, становлення музейної професії (з'явилися штатні посади зберігачів музейних зібрань).

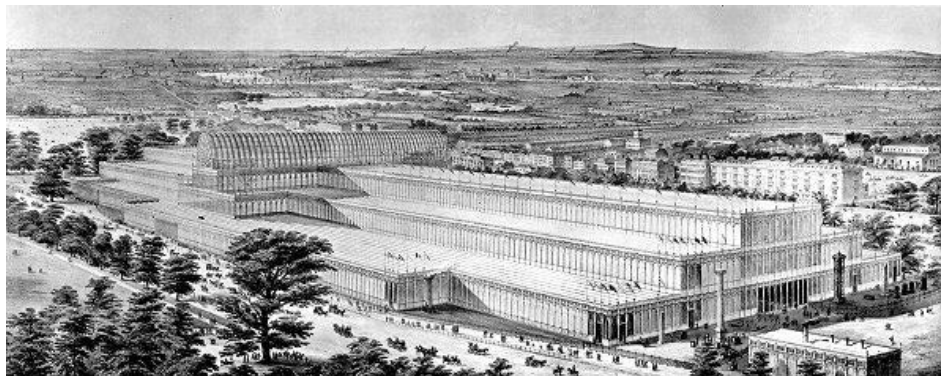
3. Значний вплив на розвиток музейництва і його нового бачення мали науковці: вчені, філософи, педагоги, мистецтвознавці (М. Ф. Федоров, Ф. І. Шміт, М. Б. Гнедовський, О. М. Мастениця, Д. А. Равикович, А. М. Разгон,

М. Й. Рутинський, Л. М. Шляхтіна, Т. П. Полякова та ін.), які пропонували свої концепції, ідеї для покращення ефективності роботи музеїв, що все більше перетворювалися з елітарних в публічні, загальнодоступні заклади.

Напрямок подальших досліджень – модернізація музейної форми під впливом глобальної культурної комунікації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Даниленко В. Я. Дизайн. Підручник. – Харків: ХДАДМ, 2003. – С.54
2. Блан Луи. Письма об Англии, т. 2, СПб., 1866, с. 21
3. Федоров Н. Ф. Музей, его смысл и назначение //Собр. соч.: В 4 т. М., 1995. Т. 1.С. 370-437
4. Шмит Ф. И. Исторические, этнографические, художественные музеи. Очерк истории и теории музейного дела. – Харьков, 1919.
5. Мастеница Е. Н., Шляхтіна Л. М.. Собор лиц: Сборник статей / Под. Ред. М. Б. Пиотровского, А. А. Никоновой. – СПб.: СПбГУ, 2006. – С.32-40
6. Шмит Ф. И. Музейное дело. Вопросы экспозиции. – М.-Л., 1929. – С. 235
7. Шмит Ф. И. Музейное дело. Вопросы экспозиции. – Л., 1929. – С. 178
8. Словник з дизайну і ергономіки [Текст]: термінологічний словник для фахівців з дизайну і ергономіки, інженерів, конструкторів, студентів ВНЗ / В. О. Свірко [та ін.]; під загальною ред. Свірка В. О. – 2-ге вид. перер. І доп. – Харків: видавництво НТМТ, 2009. – 131 с.

Рис. 1. Кришталевий палац (Crystal Palace), Лондон, Англія, 1851
Автор проекту Джозеф Пакстон

Рис. 2. Кришталевий палац (Crystal Palace), інтер'єри
Лондон, Англія, 1851